

Fikret Özçelik, Hadis Usûlünde Râvi Değerlendirme Metodu -İbn Ebî Hâtim Örneği- (İstanbul, Nida Akademi, 2020, 490 sayfa)

İlahiyat ve İslami İlimler fakültelerinin kuruluşundan günümüze kadar, cerh ve ta'dîl alanında azımsanmayacak derecede eserlerin var olduğu görülmektedir. Ülkemizde de son yıllarda bu dalla alakalı çalışmaların olduğu gözlemlenmektedir. Bu konuda otorite kabul edilen münekkidlerin rical tenkit yöntemlerinin de önem celbeden bir konu olduğu, bu ilimle uğraşan herkesin malumudur. Bu bağlamda Fikret Özçelik, *Hadis Usûlüne Râvi Değerlendirme Metodu -İbn Ebî Hâtim Örneği-* adlı bir çalışma yaparak bu alana katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Aynı zamanda yazarın doktora çalışması olan bu eser, 2020 yılında okurla buluşmuştur.

Hadis Usûlüne Râvi Değerlendirme Metodu -İbn Ebî Hâtim Örneği- adlı eser; önsöz, cerh ve ta'dîl ilminin önemini ve doğuşunu da içeren giriş, üç bölüm, sonuç, kaynakça ve dizinden oluşmaktadır.

Yazar, önsözde hadis ilminin; râvilerin rivayetine dayanan bir ilim olduğundan bahsetmektedir. Buna bağlı olarak râvilerin durumunu incelemenin ve râviler hakkında değerlendirmede bulunmanın önemine dikkat çekmektedir. Yazar, râviler hakkında değerlendirmede bulunan âlimlerden İbn Ebî Hâtim er-Râzî'yi (ö. 327/938) ön plana çıkarmakta ve çalışmasını da bu âlim üzerinden örneklemektedir. Ayrıca bu âlimin özellikle dikkate alındığını belirtmektedir. Zira İbn Ebî Hâtim'in eseri, kendinden sonra yazılan eserlere kaynaklık etmiştir (s. 11-12). Bununla beraber yazarın açıklamalarına göre bu eser; cerh-ta'dîl alanıyla alakalı tabirleri ilk defa derlemesi, hem güvenilir hem de zayıf râvileri bir arada ele alması ve otorite olarak kabul edilen başka âlimlerin görüşlerini de içermesi açısından önemlidir (s. 16-17). Verilen bilgiler ışığında yazar, bu çalışmayı yaparken İbn Ebî Hâtim'i tanıtmayı ve yöntemini belirlemeyi hedeflediğini söylemektedir.

Giriş bölümünde yazar, rical tenkidiyle alakalı peygamber, sahâbe, tâbiün ve etbâu't-tabiin dönemleri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca hadis tenkid faaliyetlerinin ilk olarak hangi dönemde yapıldığı hususunda da bazı tespitler yapmaya çalışan yazar, İbn Ebî Hâtim'e göre rical tenkidinin etbâu't-tabiin döneminde başladığını söylemektedir (s. 27-40). Cerh ve

ta'dilin beşerî sebepler ve hadis uydurma faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıktığına değinen yazar, hadis uydurma faaliyetlerini de "Zenâdika Hareketi, Mezhep Taassubu, Halku'l Kur'an Meselesi, Siyasi Çekişmeler ve Terğib-Terhib" başlıklarıyla anlatmaktadır (s. 41-66).

İbn Ebî Hâtim er-Râzî'nin hayatı ve ilmi kişiliği başlıklı birinci bölüm (s. 67-184), bu âlimin hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında bilgiler içermektedir. Bu bölümde İbn Ebî Hâtim'in 240/854 ile 327/938 yılları arasında yaşadığı ve bu dönemde Türklerin saraya nüfuz ettiği, merkezi otoritenin gücünün zayıfladığı ve Re'y şehrinin bazıları yarı bağımsız bazıları da tam bağımsız olan hanedanlar tarafından yönetildiği hususunda bilgiler verilmiştir (s. 69). Ayrıca Re'y şehrinin ipek yolunun üzerinde kurulduğuna, kent sakinlerinin çoğunluğu Fârisiler olmak üzere, burada Arapların da yaşadığına, halkın Şafii ile Hanefilerden oluştuğuna ve sikke basım faaliyetlerinin yapıldığına dikkat çekilerek şehrin sosyo-ekonomik durumuna değinilmektedir (s.70-73). Şehrin ilmi seviyesinden de söz edilirken Re'y'i sahabîlerin fethettiğinden, daha sonra tabiiilerin de buraya gelip yerleştiğinden ve başka âlimlerin de gelip Re'y'de vefat ettiklerinden söz edilmektedir. Şehirde Ehl-i Hadis, Mutezile ve Şiâ'nın varlığından söz edilirken İbn Ebî Hâtim'in de bunlardan faydalandığı ve Ehl-i Hadis tarafında olduğu belirtilmektedir. İbn Ebî Hâtim'in zühd ve takvasıyla ön plana çıktığı, tefsir ve itikatla uğraşmakla beraber hadis ilmiyle şöhret bulduğu ve Mısır, Hicaz, Şam ve daha başka yerlere ilim talep etmek için yolculuklar yaptığı aktarılmaktadır (s. 74-93). Özçelik, İbn Ebî Hâtim'in üç yüz altmış hocasından söz edildiğini, hocalarından sadece Ahmed b. Farac'ın tenkit edildiğini ve en itibar ettiği hocalarının babası Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ve Ebû Zur'a (ö. 264/878) olduğunu bildirmektedir. Ayrıca İbn Ebî Hâtim'in talebeleri vasıtasıyla İmam Malik (ö. 179/795), İmam Şafii (ö. 204/820) Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi âlimlerin rivayetlerini aldığını, babası Ebû Hâtim'in rivayetini terk ettiği kişileri de terk ettiğini ifade etmektedir. Babasının terk ettiği âlimlerden birisinin de Buhârî (ö. 256/870) olduğunu belirten Özçelik, bu sebeple İbn Ebî Hâtim'in Buhârî'ye mesafeli yaklaştığını ve bu konuda objektif davranmadığını eklemektedir (s. 93-102).

İlelü'l-hadis'te otorite olan İbn Ebî Hâtim'in, İbn Hibbân (ö. 354/965) ve İbn Adî (ö. 365/976) gibi meşhur talebeleri olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca İbn Ebî Hâtim'in eserlerinden de söz edilirken (s. 113-158) *el-Cerh ve't-Tadîl* adlı kitabının, ilk dönem cerh-ta'dil kaynakları

arasında olup günümüze kadar geldiği ifade edilmektedir. Yazar, bu âlimin eserinde; râvilerle alakalı biyografilerde otorite kabul edilenlerin sözlerine yer verdiğine, söylenen her sözü bir âlime nisbet ettiğine, râviler için birbirleriyle çelişen ifadelerden sakınıp en uygun görüşü dile getirdiğine ve isimleri alfabetik sıraya göre düzenlediğine değinmektedir (s. 130).

Özçelik, bu bilgilerin yanı sıra, müellifin eserinde bazı kadın râvileri erkek gibi tanıttığına dikkat çekerek İbn Ebî Hâtîm'in yanılığısından bahsetmektedir (s. 138). Ayrıca eserinde Buhârî ile alakalı övgülere yer vermediğinden objektifliğinin tartışıldığını da tekrarlamaktadır (s. 131). Bununla birlikte *el-Cerh ve't-Tadîl*'in Buhârî'nin *Târîhu'l Kebîr*'inden intihal olabileceği eleştirisine de karşı çıkarak eserlerin titizlikle incelendiğinde aralarında yöntem ve içerik farklılıklarının görüleceğinden söz etmektedir (s. 171).

İkinci bölümde ise yazar, İbn Ebî Hâtîm'in, râvilerin cerh ve ta'dilinde sıklıklarına göre kullandığı lafızları zikretmektedir. Ayrıca bu lafızların gerek İbn Ebî Hâtîm gerekse de diğer âlimler tarafından hangi anlamda kullanıldığını araştırmaktadır. Özçelik, bu tabirlerin İbn Ebî Hâtîm'den önce de kullanıldığını fakat taksimlerinin İbn Ebî Hâtîm tarafından yapıldığını belirtmektedir (s. 187).

Yazar, cerhte çokça kullanılan ifadeleri belirtirken bunların; leyyinu'l-hadis, leyse bi'l-kavî, ed-daîf, el-kezzâb, metrûku'l-hadis, zâhibu'l-hadis, leyse bi-şey' ve yuktebû hadîsuh olduğunu açıklamaktadır (s. 188-218). Az kullanılan ifadelerin ise; ta'rif ve tünkir, Allahu'l-müsteân, es'elullah es-selâme, lâ yuhteccu bihadîsîh, kezâ-kezâ ve lâ yerdâ olduğu izah edilmektedir (s. 218-227). Ta'dilde çokça kullanılan ifadelerin de; sika (İbn Ebî Hâtîm'e göre ta'dilin en üst mertebesi), sebt, sadûk, lâ be'se bih-leyse bihî be's, şeyh, sâlihu'l hadis, emîru'l-mü'minîne fî'l-hadis, imâm, muhaddis, hafız ve hüccet olduğunu söylemektedir (s.228, 270). Ta'dilde az kullanılan lafızların ise; lâ a'lemu illâ hayran, beh-beh, mukârib, kâne mine'l-abdâl olduğu aktarılmaktadır (s. 271-278).

Üçüncü bölümde ise yazar, İbn Ebî Hâtîm'in râvileri değerlendirme metoduna değinmektedir. Bu bağlamda İbn Ebî Hâtîm'in tabaka anlayışı, cerh-ta'dil metodu ve râvileri değerlendirmesindeki özgünlüğü incelenmektedir. Aynı şekilde İbn Ebî Hâtîm'e göre cerh ve ta'dil ilminin meşruiyeti ve cerh-ta'dil usulü konuları ile onun râvilerle ilgili objektifliğine işaret edilmektedir.

Yazar, İbn Ebî Hâtîm'e göre râvilerin tabakalarını verdikten sonra tabakalara ayırma durumunun Kur'an ve hadis üzerinden örneklendiğine değinmektedir. Ayrıca aynı ismi taşıyan râvilerin ancak tabakât bilgisiyle ayırt edilebileceğini de belirtmektedir (s. 281). Ayrıca İbn Ebî Hâtîm'in râvileri güvenilirlik ve zayıflık açısından taksim ettiği ve taksimini etbâu't-tâbiin döneminden başlattığı izah edilmektedir. Özçelik, İbn Ebî Hâtîm'in tüm sahabileri adil kabul edip tenkit dışı tuttuğunu söylerken onların galattan uzak addedilmesinin ve hepsinin bir tutulmasının hata olarak değerlendirildiğini aktarmaktadır (s. 293). Yine İbn Ebî Hâtîm'in; tâbiûnun da olumsuzluklardan uzak olduğunu belirtmesi ve ayırım yapmaksızın hepsinin imam ve öncü olduğunu söylemesi, bu âlimin nesnel olmayıp tenkide açık olduğu şeklinde değerlendirilmektedir (s. 299).

Özçelik, İbn Ebî Hâtîm'in râvilerin cerh edilmemesi için adalet ve zapt vasıflarına sahip olmaları gerektiği şartını belirtirken metâin-i aşereye verdiği anlamları irdelemektedir. Yazar, ihtilafli râvilerin kabul durumunu belirtirken ise âlimler arasındaki ihtilafın içtihadan, cerh kavramlarına yüklenen farklı anlam ve kanaatlerden veya cerh-ta'dilde yapılan yanlışlıklardan kaynaklanabileceğini belirtilmekte ve İbn Ebî Hâtîm'i de bu âlimlere eklemektedir. Yine bu âlimlerin bid'at ehli râvi ile ilgili de râvinin dâi olmaması, yalanı mübah görmemesi, bid'atinin râviyi dinden çıkarmaması ve onu fiska götürmemesi durumlarına dikkat ettiklerini aktarmaktadır (s. 341).

Yazar, İbn Ebî Hâtîm'in cerh ve ta'dil bilgilerini semâ, kıraat, icâzet, münâvele, mükâtebe, i'lâm, vasiyyet ve vicâde yollarıyla aldığından bahsetmektedir (s. 375-376). Ayrıca Özçelik çalışmasında râvilerle alakalı konuşmanın gıybet olduğu hususuna İbn Ebî Hâtîm'in karşı çıktığına ve bunun gıybet olması durumunda sahih olanın zayıf olandan ayıramayacağına dikkat çektiğini vurgulamaktadır. Yazar, müellifin eserine yönelik nesnel olmadığı ve babası ile Ebû Zur'a'nın görüşlerini içerdiği eleştirilerine de karşı çıkmaktadır. Buna istinaden Ebû Hâtîm ve Ebû Zur'a'nın *el-Cerh ve't-Tadîl*'e katkılarının üçte bir oranında olduğunu, İbn Ebî Hâtîm'in bizzat râvilerle görüşüğünü, değerlendirmede bulunduğunu ve bazı münekkidlerin görüşlerini babasının görüşlerine tercih ettiğini ifade etmektedir. Eserde İbn Ebî Hâtîm'in cerh edilmiş yahut ihtilafli olan râvilerden rivayette bulunmasının ise dönemin genel özelliği olduğu vurgulanmaktadır (s. 401-430).

Sade ve akıcı bir anlatıma sahip olan eser, cerh ve ta'dil usulüyle alakalı bilgi edinmek isteyenler için oldukça yarar sağlayacak niteliktedir. Ayrıca cerh ve ta'dil tabirleri ve onlara yüklenen anlamların karşılaştırılmasında da faydalı olan kitap, İbn Ebî Hâtim'in yanı sıra otorite olarak kabul edilen diğer münekkitlerin de yöntemlerine değinmesi açısından önem arz etmektedir. Cerh-ta'dil yöntemleri baz alındığında bu çalışmanın otorite kabul edilen âlimler özelinde yapılması ve alanla alakalı yapılacak çalışmalara kaynaklık teşkil edebilecek olması da bu kitaba atfedilen önemi arttırmaktadır. Ayrıca İbn Ebî Hâtim'in ilmi kişiliğinden ve kullandığı yöntemden bahsedilirken objektif olmadığı yönlerin de izah edilmesi, yazarın bu âlimle alakalı değerlendirmeleri etraflıca gözden geçirdiğini ve nesnel şekilde aktarmaya çalıştığını göstermektedir.

Olumlu taraflarının çokluğuyla beraber eserde çok nadir de olsa râvilerin zaptında hataya düşüldüğü anlaşılmaktadır. Zira yapılan incelemede Ali b. Buzeyme (s. 344) olarak verilen râvinin Ali b. Bezîme olduğu, el-Cüzcânî (s. 345) olarak aktarılan râvinin de el-Cüzcânî olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra baskıdan kaynaklandığı düşünülen hatalar ise kitabın değerine gölge düşürecek cinsten değildir.

